

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه باقر العلوم

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی

عنوان:

علل ظهور و افول جنبش اصلاحات

(۸۴ - ۱۳۷۶)

استاد راهنما:

حجة الاسلام سید محمد تقی آل غفور

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر محمد ستوده آرانی

نگارنده:

۱۳۸۷ / ۳ / ۲۳

فاطمه عطار د

کتابخانه اطلاعات مرکز علمی پژوهشی
توسعه و آموزش

۱۳۸۵

۹ ۱ ۳۵۷

«خدایا حق را آن گونه که حق است به من بنما و تبعیت از آن را
روزیم کن و باطل را آن گونه که باطل است به من بنما و دوری
از آن را روزیم کن.»

تقدیم:

تقدیم به نخبگان ابراری و نخبگان فکری نظام جمهوری اسلامی ایران که با
عمل و اندیشه خود میهن خویش را می سازند.

تقدیر و تشکر

از استادان ارجمند جناب حجه الاسلام سید محمد تقی آل غفور و دکتر محمد ستوده
آرانی که در تألیف رساله راهنما و مشاورم بوده اند، تشکر و قدردانی می کنم و از اینکه اوقات
گرانهای خود را در اختیار من گذاشتند، سپاسگزارم.

لازم به ذکر است که نقل مطالب و سخنان اصلاح طلبان بیان کننده دیدگاه آنهاست و نقل آنها به معنای پذیرش کامل آن نیست.

چکیده

در پژوهش حاضر به روش توصیفی - تحلیلی سعی شده است علل ظهور و افول جنبش اصلاحات در مقطع تاریخی ۸۴ - ۱۳۷۶ - دوره ریاست جمهوری محمد خاتمی - مورد بررسی قرار می گیرد. در این پژوهش از روش آنتونی گیدنز استفاده شده است. این نظریه هم ساختار را مد نظر دارد و هم کارگزار را. طبق این دیدگاه ساختار و کارگزاران از یکدیگر جدایی ناپذیر هستند. چون ساختارهای اجتماعی بوسیله کنشگران (انسانها) تأسیس می شوند و نیروهای عامل نیز بوسیله ساختارهای اجتماعی شکل می گیرند. این پژوهش طبق این نظریه فصل بندی شده است.

در فصل دوم علل ظهور جنبش اصلاحات و در فصل سوم علل افول جنبش اصلاحات را از دوحیث ساختاری و عاملی بررسی خواهیم کرد. در این رساله در پی اثبات این فرضیه هستیم که اصلاح طلبان با توانایی های خود و فرصت های ساختاری توانستند در ابتدا پیروز شوند اما در ادامه نتوانستند از این فرصت ها استفاده کنند، در نتیجه محدودیت های ساختاری به همراه ضعف های عاملان جنبش اصلاحات منجر به افول جنبش اصلاحات گردید.

• فهرست مطالب

۱.....	مقدمه: طرح تحقیق
۲.....	۱. طرح موضوع:
۲.....	۲. اهمیت تحقیق:
۳.....	۳. فایده تحقیق:
۳.....	۴. اهداف تحقیق:
۳.....	۵. ادبیات موضوع: (بررسی منابع)
۴.....	۶. سؤال اصلی:
۴.....	۷. فرضیه:
۴.....	۸. مفاهیم و متغیرها:
۵.....	۹. مفروضات:
۵.....	۱۰. سؤالات فرعی:
۵.....	۱۱. روش تحقیق:
۵.....	۱۲. سازماندهی پژوهش:
۷.....	فصل اول: چارچوب نظری نظریه ساختار-کارگزار
۸.....	مقدمه:
۸.....	مفاهیم: ساختار - کارگزار - دوگانگی ساختار.
۱۰.....	۱- روش فردگرایی (نظریه خرد):

- ۲- روش جمع‌گرایی (نظریه کلان):..... ۱۵
- ۳- نظریه ساخت‌یابی (تعامل ساختار - کارگزار):..... ۱۹
- * کاربرد نظریه ساختار - کارگزار در تحلیل ظهور و افول اصلاح‌طلبان:..... ۲۵
- فصل دوّم: علل ظهور جنبش اصلاحات**..... ۲۷
- بخش اوّل: مقدمه‌ای بر ظهور جنبش اصلاحات..... ۲۹
- بخش دوّم: فرصت‌های ساختاری..... ۳۹
۱. علل خارجی:..... ۴۱
۲. علل داخلی:..... ۴۲
۱. علل اجتماعی - فرهنگی:..... ۴۲
۲. علل سیاسی:..... ۴۴
۳. علل اقتصادی:..... ۴۶
- نتیجه:..... ۴۷
- بخش سوّم: توانایی‌های کارگزاران..... ۴۹
- کارگزاران (اصلاح‌طلبان) چه تأثیری در ظهور جنبش اصلاحات داشتند؟... ۵۰
- بخش چهارم:**
- الف) ماهیت و مطالبات جنبش اصلاحات..... ۵۷
- ب) دستاوردهای جنبش اصلاحات..... ۵۷
- مقدمه:..... ۵۸
- الف) ماهیت جنبش اصلاحات:..... ۶۰
- ب) دستاوردهای جنبش اصلاحات..... ۶۸
- فصل سوّم: علل افول جنبش اصلاحات**..... ۷۴
- بخش اوّل: مقدمه‌ای بر افول جنبش اصلاحات..... ۷۶

- بخش دوم: محدودیت‌های ساختاری ۸۲
- علل ساختاری افول جنبش اصلاحات چه بود؟ ۸۴
- ۱- تمرکز منابع قدرت: ۸۷
- ۲- سلطه گفتمان و ایدئولوژی اقتدارطلبانه بر حاکمیت و جامعه: ۸۷
- ۳- ضعف دیوانسالاری: ۸۸
- ۴- کاهش قیمت نفت (در اوایل دولت خاتمی): ۸۸
- ۵- موانع قانونی: ۸۸
- ۶- قوه مقننه (یعنی مجلس پنجم): ۹۳
- ۷- نهادها و ارگان‌هایی که تحت سلطه جناح محافظه‌کار، جناحی عمل می‌کردند.
..... ۹۳
- ۸- ناهماهنگی قوه قضائیه و مجریه: ۹۳
- ۹- ناهماهنگی نیروی انتظامی و قوه مجریه: ۹۴
- ۱۰- سیاسی شدن نیروهای مسلح و دخالت نظامیان در عرصه سیاست ۹۴
- ۱۱- عملکرد جناحی صدا و سیما: ۹۶
- ۱۲- مطبوعات دولتی و حکومتی. ۹۸
- ۱۳- گروه‌های فشار یا انصار حزب الله. ۹۸
- ۱۴- مجلس ششم و شورای نگهبان: ۱۰۱
- ۱۵- فقدان احزاب سیاسی. ۱۰۲
- ۱۶- ناهماهنگی در مسایل اقتصادی: ۱۰۲
- ۱۷- شورای نگهبان ۱۰۳
- بخش سوم: ضعف‌های کارگزاران (ضعف‌های ساختاری و عاملی) ۱۰۸
- ۱- نداشتن برنامه: ۱۰۹

- ۲- فقر تئوریک: ۱۱۰
- ۳- ضعف حزبی: ۱۱۱
- ۴- ضعف جنبش اصلاحات به لحاظ سازمانی: ۱۱۲
- ۵- ضعف مدیریتی: ۱۱۲
- ۶- اختلاف و شکاف میان اصلاح طلبان: ۱۱۴
- ۷- انفعال طلبی اصلاح طلبان: ۱۱۴
- ۸- فقدان اقتدار در دولت خاتمی: ۱۱۵
- ۹- افراط: ۱۱۷
- ۱۰- تک بُعدی بودن اصلاحات: ۱۱۸
- ۱۱- تمایل نداشتن اصلاح طلبان به نقد عملکرد خود: ۱۱۹
- ۱۲- سهم کردن جنبش دانشجویی در قدرت: ۱۲۰
- ۱۳- جداسدن تکنوکرات‌ها از جنبش اصلاحات: ۱۲۰
- ۱۴- تکرار عده‌ای از اصلاح طلبان در انتخابات ریاست جمهوری نهم: ۱۲۱
- ۱۵- عدم توجه به پیشنهادات نخبگان فکری: ۱۲۱
- خلاصه: ۱۲۳
- بخش چهارم: بحرانها و چالش‌های جنبش اصلاحات** ۱۲۴
- گزارشی از بحرانها و چالش‌های دوران اصلاحات از خرداد ۷۶ تا خرداد ۸۴ ۱۲۵
- خاتمه: نتیجه‌گیری** ۱۳۱
- فرصت‌های ساختاری: ۱۳۳
- توانایی‌های کارگزاران: ۱۳۳
- محدودیت‌های ساختاری: ۱۳۴
- ضعف‌های کارگزاران (ضعف ساختاری و عاملی): ۱۳۴

۱۳۵ فهرست منابع
۱۳۶ الف) منابع فارسی
۱۴۲ ب) منابع انگلیسی:
۱۴۲ ج) روزنامه‌ها:

• مقدمه:

طرح تحقيق

۱. طرح موضوع:

در این پژوهش سعی دارم اوضاع سیاسی ایران در مقطع تاریخی ۱۳۷۶-۸۴ را که با ظهور و افول اصلاح طلبان همراه بود، بررسی کنم. تمرکز زمانی این پژوهش، دوره ریاست جمهوری محمد خاتمی و عملکرد اوست. مسأله اصلی در این پژوهش این است که علل ظهور و افول جنبش اصلاحات چه بود؟

مسائلی که در این پژوهش بررسی خواهند شد عبارتند از: علل ظهور جنبش اصلاحات، اندیشه‌ها و ماهیت و دستاورد اصلاحات، علل افول جنبش اصلاحات، فرصت‌ها و محدودیت‌های ساختاری، ضعف‌ها و نقایص کارگزاران و عاملان اصلاحات. با انتخاب نظریه ساختار - کارگزار آنتونی گیدنز قصد دارم جنبش اصلاحات به رهبری محمد خاتمی - طی سال‌های ۱۳۷۶-۸۴ - را در قالب این نظریه بررسی کنم.

۲. اهمیت تحقیق:

این موضوع را انتخاب کردم چون تحصیلاتم در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد همزمان با این مقطع تاریخی (دهه ۷۰) بود و به حوادث و وقایع این دوران تا حدی واقف هستم و تحلیل‌های سیاسی مختلف را شنیده‌ام. بنابر این به دلیل تجربه مستقیم با موضوع و به علت کنجکاوای شخصی، همچنین به علت تحلیلی بودن موضوع، این موضوع را انتخاب کردم.

در مورد اهمیت این پژوهش باید بگوییم که دوران ریاست جمهوری محمد خاتمی یکی از مهم‌ترین دوران‌های ریاست جمهوری در ایران پس از انقلاب و جنگ می‌باشد. این دوران مملو از بحران‌ها و چالش‌های سیاسی است. درگیری‌های جناحی به صورت علنی و آشکار در این دوران مشکلات بسیاری را ایجاد کرد. این دوران به عنوان تجربه‌ای برای بلوغ سیاسی دولتمردان و نخبگان سیاسی حائز اهمیت است.

۳. فایده تحقیق:

توابع فایده پژوهش، نظری و عملی می‌باشد. فایده نظری پژوهش در حوزه سیاست، جامعه‌شناسی سیاسی و علوم اجتماعی می‌باشد. همچنین این گونه تحقیقات برای نخبگان ابزاری و نخبگان فکری نظام سیاسی مفید واقع می‌شود. این پژوهش فایده عملی هم دارد. مثلاً دستگاه‌های اجرایی و اداری و دستگاه‌های سیاست‌گذاری برای پیشرفت جامعه و بهبود امور مربوط به ارگان‌های مهم کشور می‌توانند از آن استفاده کنند. از سوی دیگر بحران‌ها و چالش‌های این دوران هشت‌ساله تجارب بسیاری را به دولتمردان و سیاستمداران آینده‌کشور می‌آموزد. کشور ایران برای پیشرفت نیاز به ثبات سیاسی دارد. در مرحله گذار از بحران‌ها به ثبات سیاسی، تجربه اخذ کردن از بحران‌ها باید مورد توجه قرار گیرد.

۴. اهداف تحقیق:

هدف این پژوهش، بررسی و تحلیل و نقد عملکرد اصلاح‌طلبان از منظر ساختار و عاملیت می‌باشد.

۵. ادبیات موضوع: (بررسی منابع)

تحقیقات زیادی، موضوع اصلاحات را در قالب نظریه گفتمان بررسی کرده‌اند در نتیجه بعضی از ابعاد موضوع مورد تحلیل واقع نشده یا به درستی تحلیل نشده است. یکی دیگر از کاستی‌هایی که با آن روبرو هستیم این است که ظاهراً کسی تاکنون اصلاحات را در قالب

تئوری ساختار کارگزار کار نکرده است، لذا منابعی که اصلاحات را با این نظریه کار کرده باشد را در اختیار ندارم. مشکل دیگر این که کتاب‌های اصلی که مربوط به این تئوری می‌باشد، ترجمه نشده است و به زبان انگلیسی است. در بررسی منابع مربوط به اصلاحات، بهتر است منابع را به ۳ دسته تقسیم کنیم: نخست کتاب‌هایی که جنبش اصلاحات را نقد کرده و آن را یک نسخه غریبی می‌دانند. مثل کتاب هفت موج اصلاحات از حمید پارسانیا؛ دوّم کتاب‌هایی که جنبش اصلاحات را فقط تأیید و حمایت کردند و بیشتر حالت توصیفی و شرح وقایع دارد مثل کتاب پدیده خاتمی از محمدصادق الحسینی یا کتاب خاتمی‌ها از محمدرسول جهرمی و امیررضا پورحلم؛ و سوّم کتاب‌هایی که جنبش اصلاحات را ریشه در انقلاب اسلامی ارزیابی می‌کنند به این معنا که مطالبات جنبش اصلاحات، همان مطالبات اوایل انقلاب می‌باشد و خواسته‌های جدیدی مطرح نیست. این کتاب‌ها جنبه تحلیلی دارند، مثل کتاب چالش‌های کنونی ایران از دکتر عماد افروغ یا کتاب دولت پنهان از حمیدرضا جلائی پور.

۶. سؤال اصلی:

علل ظهور و افول جنبش اصلاحات در دهه ۷۰ چه بود؟

۷. فرضیه:

اصلاح‌طلبان در ابتدا با استفاده از فرصت‌های ساختاری و توانایی‌های خود به پیروزی رسیدند، اما در ادامه نتوانستند از این فرصت‌ها استفاده کنند در نتیجه محدودیت‌های ساختاری همراه با نقایص و ضعف‌های عاملان جنبش اصلاحات، منجر به افول جنبش اصلاحات گردید.

۸. مفاهیم و متغیرها:

مفاهیم پژوهش عبارتند از: اصلاح‌طلبی، ساخت‌یابی، ساختار، کارگزار.

متغیرها:

متغیر مستقل (علت) عبارت است از: ساختار و کارگزار.
متغیر وابسته (معلول) عبارت است از ظهور جنبش اصلاحات و افول جنبش اصلاحات.

۹. مفروضات:

۱. در هر جامعه‌ای آداب و رسوم، فرهنگ و قواعدی جاری است.
۲. کنش بازیگران و اعضای هر جامعه در فضای آن جامعه صورت می‌گیرد.
۳. بازیگران می‌توانند آن آداب و رسوم، قواعد و مقررات را تحت تأثیر قرار دهند.
۴. گاهی اوقات، قواعد و مقررات، محدودیت‌هایی را برای بازیگران ایجاد می‌کند.

۱۰. سوالات فرعی:

۱- علل ظهور جنبش اصلاحات چه بود؟

الف: فرصت‌های ساختاری

ب: توانایی‌ها و عملکرد اصلاح‌طلبان

۲- علل افول جنبش اصلاحات چه بود؟

الف: محدودیت‌های ساختاری

ب: ضعف عاملان اصلاح‌طلب

۱۱. روش تحقیق:

روش پژوهش، توصیفی و تحلیلی می‌باشد.

۱۲. سازماندهی پژوهش:

پژوهش حاضر شامل یک مقدمه (طرح تحقیق) و سه فصل و یک نتیجه‌گیری می‌باشد.
در فصل اول به چارچوب بحث یعنی تئوری ساختار - کارگزار پرداخته می‌شود.

در فصل دوّم علل ظهور جنبش اصلاح طلب از دو حیث ساختاری و عاملیت بررسی

می شود.

در فصل سوّم به علل افول جنبش اصلاح طلب خواهیم پرداخت. عل افول را در قالب

بخش های ۱- محدودیت های ساختاری و ۲- ضعف کارگزاران اصلاحات بررسی خواهیم

کرد.

و در پایان به نتیجه همه فصول خواهیم پرداخت و منابع و مأخذ در پایان ذکر خواهد

شد.

• فصل اوّل

چارچوب نظری:

نظریه ساختار-کار گزار

گیدنز جامعه‌شناسی کلان‌نگر را مطرح کرد.
رویکرد او به جامعه‌شناسی با رویکرد بنیان‌گذاران
جامعه‌شناسی - جامعه‌شناسان مدرنیتهٔ اول - تفاوت جدی دارد و
به جامعه‌شناسی مدرنیتهٔ دوم مشهور است. واحد تحلیلی او
جامعهٔ جهانی است و رابطهٔ فرد و جمع را در قالب تئوری
ساخت‌یابی می‌بیند.

مقدمه:

مفاهیم: ساختار - کارگزار - دوگانگی ساختار.

نظریه‌ای که برای بررسی و مطالعه اصلاحات در ایران گزینش شد، نظریه ساختار -
کارگزار آنتونی گیدنز می‌باشد. این نظریه تحت عناوین مختلف در کتاب‌ها ترجمه شده است
مانند: ساختاربندی، ساخت‌یابی، ساخت‌گرایی و غیره...^۱
به گفتهٔ جورج ریتزر شاید شناخته‌شده‌ترین و دشوارترین بیان برای یکپارچه کردن
موضوعات خرد و کلان در اثر آنتونی گیدنز و نظریه ساخت‌یابی او یافت می‌شود. ساخت‌یابی
یعنی مجموعه‌ای از مفاهیم بنیادین که به ساخت و ترکیب زندگی اجتماعی نظر دارد.^۲ گیدنز

۱ - فراموش نشود که مفهوم ساختارگرایی شامل این مقوله نمی‌شود چون ساختارگرایی جزء نظریات کل‌گرا

می‌باشد.

۲ - The constitution of society: outline of the theory of structuration (Cambridge:
polity press, ۱۹۸۴) Antony Giddens.

این نظریه را در دهه ۷۰ معرفی کرد اما این نظریه در بهترین شکل خود در کتاب ساخت جامعه ۱ (۱۹۸۴) ظاهر شده است.

گیدنز نظریه ساخت‌یابی خود را از بین دو موضوع که سایر نظریه‌پردازان آنان را نقطه مقابل یکدیگر تلقی می‌کنند، به وجود می‌آورد، یعنی از بین نظریه‌های مربوط به جمع از یک طرف و نظریه‌های مربوط به فرد از طرف دیگر. او در بین این دو نظریه زمینه مشترکی را می‌یابد تا بر اساس یک تصوّر ساده نظریه ساخت‌یابی خود را تدوین کند.^۱ گیدنز مستقیماً به مقوله خرد و کلان اشاره می‌کند اما تا حدی به جایی می‌رود که از این واژگان استفاده نکند او چند دلیل برای این کار مطرح می‌سازد. نخست آن که احساس می‌کند که خرد و کلان غالباً توسط جامعه‌شناسان در حالت رقابت با یکدیگر مورد استفاده قرار می‌گیرند و بر این امر اعتقاد ندارد که یکی از آنها بر دیگری تفوق دارد. دلیل دوم آن است که حتی وقتی هیچ تضادی میان این دو وجود ندارد، تمایلی برای تقسیم کار غیرکارکردی میان نظریه‌های جامعه‌شناسی بروز می‌کند. یعنی آن که نظریه‌هایی نظیر تعامل‌گرایی نمادی علاقه‌مند هستند که بر فعالیت‌های کنشگران آزاد متمرکز شوند، در حالی که نظریه‌هایی مانند ساخت‌گرایی کارکردی توجه خود را بر فشارهای ساختی معطوف می‌دارند. در پایان گیدنز نتیجه می‌گیرد که تمایز خرد و کلان یک مسئله مفید نیست. نکته کلیدی در این جا این است که تمایز سخت و شدید میان خرد و کلان سودمند نیست، اما یکپارچگی آنها مفید است گیدنز معتقد است که ما باید به رابطه متقابل آنها توجه کنیم.^۲

^۱ - Antony Giddens, The constitution of society.

^۲ - راب استونز، متفکران بزرگ جامعه‌شناسی، ترجمه مهرداد میردامادی، تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۹.

^۳ - جورج ریتزر، نظریه‌های جامعه‌شناختی، ترجمه محمدصادق مهدوی و همکاران، تهران: انتشارات دانشگاه

شهید بهشتی، ۱۳۷۴، ص ۴۰۵.